

УДК 343.13:341.231.14:342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.50>

ДОТРИМАННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Сергєєва Д.Б.,
*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-1005-7046
e-mail: Dianaserhieievaknu@gmail.com*

Сергєєва Д.Б. Дотримання верховенства права при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.

Вказується, негласні слідчі (розшукові) дії за своєю правовою природою є формою прихованого державного втручання у сферу приватного життя та комунікацій, тобто у ті цінності, які мають конституційний і конвенційний рівень охорони та можуть бути обмежені лише за наявності належної правової підстави, у визначених законом випадках і в передбачений законом спосіб. Статтю присвячено обґрунтуванню процесуально-доктринальної моделі дотримання верховенства права під час ініціювання, санкціонування, проведення та використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. Вихідним положенням є теза, що НСРД як «максимально інвазивний» інструментарій таємного втручання у приватність і комунікації не можуть бути легітимізовані виключно формальною наявністю процесуальної норми чи судового дозволу, а потребують оцінювання через критерії «якості закону», юридичної визначеності, пропорційності та ефективного судового контролю як запобіжника від свавільної дискреції. Запропоновано трирівневу структуру регламентації верховенства права щодо НСРД: (1) засада верховенства права як базовий орієнтир правозастосування; (2) загальні положення про НСРД як універсальна процесуальна рамка допустимого втручання; (3) спеціальні гарантії для окремих видів НСРД і постфактум-механізми захисту. Аргументовано, що перевірка сумісності НСРД із верховенством права має здійснюватися через триєдиний тест належності, необхідності та розумності (співмірності), який забезпечує баланс між легітимною метою кримінального переслідування та недоторканністю приватної сфери. Окремо проаналізовано проблемний вузол повідомлення особи про тимчасове обмеження прав (ст. 253 КПК України) як дефіцит гарантій верховенства права, а також питання невідкриття матеріалів НСРД стороні захисту в контексті стандартів ЄСПЛ і необхідності процесуальних компенсаторів для збереження змагальності та справедливості провадження. Сформульовано висновок про те, що реальна дієвість верховенства права у сфері НСРД забезпечується лише за умов підвищення юридичної визначеності процедур, посилення інституту повідомлення та врівноваження режиму секретності із процесуальними гарантіями захисту.

Ключові слова: верховенство права; негласні слідчі (розшукові) дії; таємне втручання; приватність; таємниця комунікації; якість закону; юридична визначеність; пропорційність; судовий контроль; повідомлення про обмеження прав; невідкриття матеріалів; стандарти ЄСПЛ; процесуальні компенсатори; цифрові докази; допустимість доказів.

Serhieieva D.B. Compliance with the rule of law in conducting covert investigative (detective) actions.

It is indicated that secret investigative actions, by their legal nature, are a form of covert state interference in the sphere of private life and communications, that is, in those values that have a constitutional and conventional level of protection and can be limited only if there is an appropriate legal basis, in cases specified by law and in the manner prescribed by law. The article substantiates a procedural

and doctrinal model for ensuring compliance with the rule of law during the initiation, authorisation, conduct, and use of the results of covert investigative (detective) actions in criminal proceedings. The starting premise is that covert investigative (detective) actions, as the most intrusive instruments of secret interference with privacy and communications, cannot be legitimised solely by the formal existence of a procedural norm or a judicial authorisation; rather, they require assessment through the criteria of the “quality of law,” legal certainty, proportionality, and effective judicial oversight as a safeguard against arbitrary discretion. A three-tier structure of rule-of-law regulation for covert investigative (detective) actions is proposed: (1) the principle of the rule of law as a basic guideline for law enforcement; (2) the general provisions on covert investigative (detective) actions as a universal procedural framework for permissible interference; and (3) special safeguards for particular types of covert actions and ex post protection mechanisms. It is argued that the compatibility of covert investigative (detective) actions with the rule of law should be verified through a three-part test of suitability, necessity, and reasonableness (proportionality), which ensures a balance between the legitimate aim of criminal prosecution and the inviolability of the private sphere. The article separately analyses the problematic issue of notifying a person of a temporary restriction of rights (Article 253 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) as a deficit of rule-of-law safeguards, as well as the non-disclosure of materials from covert actions to the defence in the context of ECtHR standards and the need for procedural compensatory mechanisms to preserve adversarial proceedings and overall fairness. The conclusion is that the real effectiveness of the rule of law in the sphere of covert investigative (detective) actions can be ensured only by increasing the legal certainty of procedures, strengthening the notification mechanism, and balancing the secrecy regime with procedural safeguards of protection.

Key words: rule of law; covert investigative (detective) actions; secret interference; privacy; secrecy of communications; quality of law; legal certainty; proportionality; judicial oversight; notification of restriction of rights; non-disclosure of materials; ECtHR standards; procedural compensatory mechanisms; digital evidence; admissibility of evidence.

Постановка проблеми. Негласні слідчі (розшукові) дії (далі НСРД) за своєю правовою природою є формою прихованого державного втручання у сферу приватного життя та комунікацій, тобто у ті цінності, які мають конституційний і конвенційний рівень охорони та можуть бути обмежені лише за наявності належної правової підстави, у визначених законом випадках і в передбачений законом спосіб [1; 3]. Специфіка НСРД полягає не тільки в тому, що вони стосуються найбільш чутливих аспектів приватності (інформаційних контактів, особистих зв’язків, комунікаційних практик), а й у тому, що саме втручання здійснюється без попереднього інформування особи, а отже – без її можливості своєчасно реалізувати процесуальні гарантії захисту. Через це НСРД концентрують у собі максимальний потенціал інтенсивного обмеження прав і свобод, а тому потребують підвищеного стандарту обґрунтування та контролю у порівнянні з більшістю гласних процесуальних інструментів [2; 6].

На відміну від більшості гласних слідчих (розшукових) дій, НСРД характеризуються таємністю, асиметрією інформації між державою та особою і, відповідно, підвищеним ризиком виходу за межі правомірного втручання, коли контроль за дискрецією органів досудового розслідування та прокурора ускладнений саме через закритий характер таких заходів. Умови прихованості створюють структурну спокусу розширювати межі процесуального дозволу, замінювати точні правові підстави загальними міркуваннями «доцільності» та, зрештою, перетворювати таємні інструменти на механізм фактичного «превентивного» спостереження, несумісний із засадами демократичного правопорядку [6; 7]. Саме тому для НСРД вирішальним є не формальне посилання на норму КПК, а встановлення того, що конкретний захід спирається на закон, який відповідає вимогам якості (доступності, чіткості, передбачуваності та забезпечення захисту від свавілля), а також що застосування НСРД підлягає реальному й ефективному контролю [2; 6; 7].

У цьому контексті нормативне допущення НСРД у кримінальному процесі повинно оцінюватися не лише крізь призму формальної законності, а й через вимоги «якості закону», юридичної визначеності, пропорційності та гарантій від свавільного використання повноважень, що є іманентними складниками верховенства права [2; 6; 7]. Принципово важливо, що верховенство права у сфері НСРД проявляється не декларативно, а через конкретні процесуальні механізми: чітку процедуру ініціювання, санкціонування, проведення та фіксації результатів; визначені межі дискреції; можливість перевірки необхідності й співмірності втручання; належні компенсаторні

гарантії для сторони захисту в судовій стадії [2; 11; 12]. Саме тому доктринальний і практичний аналіз НСРД має виходити з того, що їх легітимність у демократичному суспільстві обумовлюється наявністю правової процедури, здатної мінімізувати ризики зловживання, забезпечити ефективний судовий контроль та зберегти справедливий баланс між публічним інтересом кримінального переслідування і недоторканністю приватної сфери [2; 11; 12; 17].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дотримання верховенства права при проведенні НСРД у сучасній українській доктрині формується на перетині трьох взаємопов'язаних площин: конституційно-конвенційних гарантій приватності та таємниці комунікації [1; 3], процесуальних умов допустимості та меж застосування НСРД у кримінальному провадженні [2], а також інституційних механізмів судового контролю як ключового запобіжника від свавілля й надмірної дискреції органів розслідування та прокуратури [5]. У межах цієї парадигми значущим є підхід, за яким верховенство права не зводиться до формального посилення на норму, а передбачає оцінювання «якості закону» та правової визначеності процесуальної процедури, що особливо актуально для таємних втручань, де асиметрія інформації між державою та особою є структурною й неминучою [6; 7; 8].

У вітчизняній кримінально-процесуальній науці останніх років простежується еволюція від загального опису інституту НСРД до дослідження його гарантійної природи та доказових наслідків. Так, у низці праць обґрунтовується необхідність розглядати НСРД не лише як технічний інструмент отримання інформації, а як процесуальний механізм, що потребує підвищених стандартів правомірності, чітких процедур санкціонування і фіксації, а також правил використання результатів у доказуванні [12; 14; 17]. Окрему лінію становлять дослідження, присвячені співвідношенню НСРД та оперативно-розшукових заходів, що має принципове значення для розмежування правових режимів, допустимості доказів і меж процесуальної дискреції [13]. Водночас у новітніх публікаціях, присвячених верховенству права у кримінальному процесуальному доказуванні та ролі судового контролю, акцент зміщується до процесуальної перевірки виправданості втручання в права особи, зв'язку допустимості доказів із конституційними та конвенційними гарантіями, а також до розуміння судового контролю як центральної інституційної гарантії «дієвості» верховенства права [10; 11].

Важливе місце в розвитку досліджуваної проблематики посідають стандарти ЄСПЛ щодо втручань «згідно із законом» та вимоги передбачуваності й захисту від свавілля у сферах, де заходи мають таємний характер, що особливо виразно простежується в справах щодо України [21; 23; 24]. У національній площині помітну роль відіграють орієнтири судової практики Верховного Суду щодо оцінки процесуальної правомірності та доказового використання результатів, отриманих у кримінальному провадженні, а також усталені підходи до застосування міжнародних договорів та практики ЄСПЛ судами України [4; 25; 26]. Разом із тим наявний масив публікацій і практико-орієнтованих джерел демонструє, що найбільш дискусійними залишаються питання процесуальної визначеності гарантій постфактум-контролю (зокрема, повідомлення особи про тимчасове обмеження прав і забезпечення ефективного засобу юридичного захисту), а також балансування між інтересами національної безпеки/таємності методів і вимогами справедливого судового розгляду та змагальності, що й зумовлює необхідність подальшого доктринального уточнення процесуальних стандартів дотримання верховенства права при проведенні НСРД [2; 3; 6; 8].

Водночас аналіз наявних досліджень і практико-орієнтованих джерел дає підстави констатувати, що попри наявність окремих ґрунтовних напрацювань щодо конституційно-конвенційної природи гарантій приватності, вимог «якості закону», ролі судового контролю та доказових наслідків порушень процедури, у науковій літературі не сформовано цілісної процесуально-доктринальної моделі дотримання верховенства права саме у «повному циклі» НСРД – від ініціювання до використання результатів у доказуванні. Зокрема, недостатньо системно й у взаємозв'язку опрацьовано: (1) критерії правомірності втручання та межі судового контролю на різних етапах НСРД; (2) операціоналізацію пропорційності (належність–необхідність–розумність) у процедурі санкціонування й подальшій оцінці допустимості результатів; (3) проблемні вузли процесуальної форми гарантій постфактум, насамперед щодо інформування особи про тимчасове обмеження прав, доступу сторони захисту до матеріалів та компенсаторних механізмів, здатних нейтралізувати ризики зловживань в умовах таємності втручання [2; 6; 11; 17].

Метою статті є формування процесуально-доктринальної моделі дотримання верховенства права під час ініціювання, санкціонування, проведення та використання результатів НСРД у кри-

мінальному провадженні. Така модель має спиратися на конституційні та конвенційні стандарти захисту приватності й комунікацій [1; 3], на системні положення кримінального процесуального закону щодо підстав і порядку застосування НСРД [2], а також на європейські підходи до обмеження дискреції та запобігання зловживанню владними повноваженнями у сферах, де втручання є таємним за своєю природою [6; 7]. У прикладному вимірі це передбачає: (а) визначення критеріїв правомірності втручання та меж судового контролю; (б) окреслення стандартів пропорційності застосування НСРД і допустимості їх результатів; (в) виявлення проблемних вузлів процесуальної форми гарантій (зокрема щодо інформування особи, доступу сторони захисту та компенсаторних механізмів) як умов реальної, а не декларативної дієвості верховенства права у цій найбільш чутливій сфері кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. *Перший рівень* цієї моделі становить засада верховенства права, закріплена у статті 8 КПК України, яка є базовим орієнтиром для ініціювання, санкціонування, проведення та оцінки результатів НСРД у кримінальному провадженні. Нормативно-доктринальна модель дотримання верховенства права при проведенні НСРД логічно вибудовується з розуміння того, що НСРД як різновид таємного втручання у приватність і комунікації не може легітимізуватися виключно посиланням на формальну наявність процесуальної норми. Її правомірність повинна оцінюватися в координатах базового конституційного та конвенційного стандарту захисту приватності і таємниці комунікації, за яким будь-яке втручання допускається лише на підставі закону, у межах легітимної мети та із забезпеченням гарантій від свавільного використання владних повноважень [1; 3]. Саме тому засада верховенства права, закріплена у ст. 8 КПК України, має виконувати функцію первинного «фільтра» для всіх рішень щодо ініціювання і застосування НСРД: вона спрямовує суб'єктів кримінального провадження на пріоритет прав людини та вимагає тлумачити й застосовувати процесуальні норми з урахуванням конвенційних підходів і практики ЄСПЛ як джерела права в національному судочинстві [2; 4]. У цій площині «дієвість» верховенства права проявляється не декларативно, а як вимога до якості процесуальних рішень: законність має постати не лише формальною відповідністю статтям КПК, а й відповідністю стандартам «якості закону» – чіткості, передбачуваності, достатньої визначеності меж дискреції, наявності ефективного контролю та процедур, здатних нейтралізувати ризики свавілля при таємних заходах [6; 7; 21; 24]. За таких умов норма ст. 8 КПК України стає не абстрактним гаслом, а системним орієнтиром для побудови всієї процесуальної архітектури НСРД: від матеріальних і процесуальних передумов їх застосування до вимог належної правової процедури, судового контролю і доказової придатності отриманих результатів [2; 10; 11].

Другий рівень регламентації становлять загальні положення про НСРД, які у КПК України сконцентровані в окремому нормативному блоці глави 21 та задають універсальні компоненти кримінальної процесуальної форми для всіх видів негласних заходів: підстави, суб'єктів, порядок, строки проведення, а також вимоги щодо охорони та захисту інформації, отриманої внаслідок їх застосування [2]. Саме на цьому рівні верховенство права «матеріалізується» в процедурі: загальні норми покликані забезпечити юридичну визначеність умов та меж втручання, встановити рамки дискреції сторони обвинувачення і створити передумови для судового контролю, який у демократичній правовій державі виступає ключовим компенсатором таємності заходів [2; 5; 11]. У доктринальному вимірі важливо, що універсальні положення про НСРД мають сприйматися як система запобіжників, а не як «технічний регламент»: вони формують презумпцію винятковості негласного втручання, обмежують можливість його використання поза чітко визначеними процесуальними межами, а також задають передумови для подальшої оцінки допустимості результатів у доказуванні [2; 12; 13; 14]. При цьому критичним є те, що загальні норми мають працювати у зв'язі з конвенційними вимогами «якості закону» та захисту від свавілля: навіть формально законне рішення про НСРД не може вважатися сумісним із верховенством права, якщо воно ґрунтується на невизначених або надмірно широких підставах, не містить процедурних обмежень дискреції чи не забезпечує ефективного контролю [6; 21; 23; 24]. Саме тут проявляється практична значущість поєднання національної процесуальної регламентації з європейськими стандартами обмеження дискреційних повноважень адміністративних (публічних) органів, які у сфері кримінального провадження мають особливо «жорстку» правозахисну спрямованість через інвазивний характер втручань [7; 6].

Третій рівень регламентації охоплює спеціальні положення, спрямовані на гарантування верховенства права під час проведення окремих видів НСРД, оскільки різні негласні заходи мають

різну інтенсивність втручання та неоднаковий потенціал порушення приватності й таємниці комунікації [2]. У межах глави 21 КПК України ця логіка відображається в тому, що після загальних норм законодавець переходить до детальної регламентації процесуальної форми конкретних НСРД; зокрема, норми, присвячені втручанням у приватне спілкування (ст. 260–264 КПК України), мають забезпечити підвищений рівень процедурної визначеності й контрольованості саме там, де втручання є найбільш чутливим і ризик зловживання – найвищим [2]. Доктринально це означає, що «спеціальні» гарантії не можуть зводитися до опису техніки проведення заходу: їхнє призначення полягає в тому, щоб інституційно й процедурно обмежити дискрецію сторони обвинувачення, забезпечити перевірюваність підстав і меж втручання, а також створити умови для ефективної судової оцінки не лише формальної законності, а й пропорційності та виправданості втручання у права людини [10; 11; 6]. У цій площині особливо значущою є проблема «постфактум-гарантій», тобто таких механізмів, які повинні компенсувати таємність НСРД і забезпечувати реальну можливість правового захисту після завершення втручання. Саме тому в науковому аналізі НСРД необхідно виходити з того, що процесуальні гарантії повинні охоплювати не тільки етапи ініціювання та проведення негласного заходу, а й процедури, пов'язані з інформуванням особи про тимчасове обмеження прав, доступом сторони захисту до релевантних матеріалів і наявністю компенсаторних механізмів, здатних запобігти зловживанням у випадках обмеження розкриття інформації з міркувань безпеки або збереження таємних методів [2; 11; 21; 25]. Отже, третій рівень є завершальним і водночас найбільш «правозахисно навантаженим» елементом трирівневої моделі: він забезпечує перехід від загальних рамок до конкретних процедурних запобіжників і тим самим формує практичну дієвість верховенства права у сфері НСРД як найбільш інвазивного інструментарію кримінального провадження [2; 10; 12; 13].

Оцінювання дотримання верховенства права під час ініціювання, санкціонування та проведення НСРД доцільно здійснювати через триєдиний тест, який дозволяє перевірити не лише формальну наявність процесуальної підстави, а й виправданість, межі та інтенсивність втручання у приватність і комунікації з позицій демократичного правопорядку. Такий тест логічно поєднує вимоги законності в її «якісному» вимірі, юридичної визначеності та заборони свавільної дискреції, а також змістовну вимогу пропорційності як балансу між легітимною метою кримінального переслідування і гарантіями недоторканності приватної сфери [2; 3; 6; 7; 8]. Саме тому кожне рішення у сфері НСРД повинно бути переконливо обґрунтованим у трьох взаємопов'язаних площинах: належності обраного засобу, необхідності такого втручання і його розумності (співмірності) в конкретних обставинах провадження, адже лише сукупне дотримання цих критеріїв формує умови реальної, а не декларативної дієвості верховенства права під час таємного втручання [3; 6; 10; 11].

У вітчизняній доктрині давно підкреслюється, що матеріали негласної діяльності (у т.ч. оперативно-розшукової, НСРД) можуть набувати доказового значення лише за умови їх процесуальної «легалізації» та перевірюваності в судовому провадженні, інакше вони створюють ризик обходу процесуальних гарантій та зниження стандартів справедливого розгляду. Цей підхід логічно узгоджується з вимогами верховенства права, які у сфері НСРД вимагають не лише формального дозволу, а й забезпечення належної процедури отримання, фіксації, контролю та подальшої оцінки результатів таємного втручання. [27; 28].

Критерій належності у сфері НСРД означає, що таємне втручання у приватність і комунікації може бути виправданим лише тоді, коли воно застосовується як процесуальний засіб, об'єктивно придатний для досягнення легітимної мети кримінального провадження і нормативно прив'язаний до проваджень підвищеної суспільної небезпеки. Законодавець безпосередньо закріпив цю ідею у ч. 2 ст. 246 КПК України, визначивши, що НСРД як особливо інвазивний інструментарій допускаються у провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, що відображає презумпцію їх винятковості та підвищені стандарти допустимості втручання [2]. У площині верховенства права належність виконує подвійну функцію: по-перше, вона встановлює матеріально-правову межу для «входу» НСРД у процес, запобігаючи їх перетворенню на рутинний спосіб збору інформації; по-друге, вона слугує інструментом обмеження дискреції сторони обвинувачення, оскільки виключає свавільне розширення підстав застосування таємних заходів поза межами, визначеними законом і виправданими особливою вагомістю публічного інтересу [2; 6; 7; 12]. Водночас сама лише відповідність провадження критерію тяжкості злочину не може розглядатися як достатня легітимація НСРД, оскільки верховенство права вимагає, щоб придатність такого втручання була

конкретизована через фактичні дані провадження, його цілі та очікуваний результат, а не залишається формальною «категоріальною» підставою [2; 10; 12].

Критерій належності у сфері НСРД означає, що таємне втручання у приватність і комунікації може бути виправданим лише тоді, коли воно застосовується як процесуальний засіб, об'єктивно придатний для досягнення легітимної мети кримінального провадження і нормативно прив'язаний до проваджень підвищеної суспільної небезпеки. Законодавець безпосередньо закріпив цю ідею у ч. 2 ст. 246 КПК України, визначивши, що НСРД як особливо інвазивний інструментарій допускаються у провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, що відображає презумпцію їх винятковості та підвищені стандарти допустимості втручання [2]. У площині верховенства права належність виконує подвійну функцію: по-перше, вона встановлює матеріально-правову межу для «входу» НСРД у процес, запобігаючи їх перетворенню на рутинний спосіб збору інформації; по-друге, вона слугує інструментом обмеження дискреції сторони обвинувачення, оскільки виключає свавільне розширення підстав застосування таємних заходів поза межами, визначеними законом і виправданими особливою вагомістю публічного інтересу [2; 6; 7; 12]. Водночас сама лише відповідність провадження критерію тяжкості злочину не може розглядатися як достатня легітимація НСРД, оскільки верховенство права вимагає, щоб придатність такого втручання була конкретизована через фактичні дані провадження, його цілі та очікуваний результат, а не залишається формальною «категоріальною» підставою [2; 10; 12].

Критерій розумності (пропорційності у вузькому значенні) спрямований на забезпечення справедливого балансу між приватними й публічними інтересами та передбачає, що навіть належне й необхідне втручання не є автоматично допустимим, якщо його інтенсивність, обсяг, тривалість або процесуальні наслідки є надмірними порівняно з легітимною метою. У межах верховенства права пропорційність формує ціннісно-правову межу допустимого: шкода, завдана правам особи, має бути співмірною очікуваному результату та не повинна переходити поріг, за яким кримінальне переслідування фактично поглинає зміст конституційних і конвенційних гарантій приватності та комунікації [3; 6; 10; 11]. Практично це означає, що при санкціонуванні НСРД судовий контроль має охоплювати не лише формальну законність клопотання, а й перевірку співмірності: чи не є запитаний обсяг втручання ширшим, ніж об'єктивно потрібно, чи передбачені процесуальні обмеження для мінімізації втручання, чи існують гарантії, здатні запобігти непропорційному використанню отриманої інформації та її доказових наслідків [2; 11; 12]. Розумність також тісно пов'язана з вимогою ефективних запобіжників проти зловживань у сфері таємних заходів: у разі, коли законодавча або практична модель допускає неконтрольоване розширення меж втручання чи створює прогалини у процедурах контролю, порушується не лише пропорційність, а й сама сумісність такого втручання з принципом верховенства права, що послідовно підтверджується стандартами «якості закону» та захисту від свавілля у практиці ЄСПЛ [6; 7; 18; 19; 21].

Юридична визначеність і «якість закону» у сфері НСРД становлять центральний критерій сумісності таємного втручання у приватність і комунікації з принципом верховенства права, оскільки саме у цій частині кримінального процесу ризику свавільного використання владних повноважень є об'єктивно найвищими через прихований характер заходів, асиметрію інформації між державою та особою та відсутність у останньої можливості своєчасно реагувати на втручання процесуальними засобами захисту [2; 6; 7]. Додатковим виміром проблеми стає цифровізація доказового обігу, адже більшість НСРД фактично працюють із даними комунікаційної природи (електронними повідомленнями, метаданими, цифровими слідами), що загострює питання процесуальної «простежуваності» та перевірюваності підстав і меж втручання. У науковій літературі обґрунтовано, що в провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки ці ризики мають долатися не розширенням дискреції органів розслідування, а, навпаки, посиленням вимог до «якості закону», належної правової процедури та європейських стандартів контролю за збиранням і верифікацією цифрових доказів [20]. За цих умов формальна наявність процесуальної норми, яка дозволяє НСРД, не може розглядатися як достатня підстава їх легітимності: вимога «передбачено законом» у змістовому вимірі означає, що закон, який допускає таємне втручання, має відповідати підвищеним стандартам якості – бути доступним, чітким, передбачуваним, таким, що встановлює межі дискреції, порядок її здійснення та процедурні запобіжники проти зловживань [6; 23; 24]. Саме тому «якість закону» у сфері НСРД набуває значення не загальної характеристики нормотворчої техніки, а гарантійної передумови: у разі нечіткого визначення підстав, умов, меж і строків негласного втручання, або за відсутності процедур, які реально стримують

розсуд органів розслідування і прокурора, дискреційні повноваження фактично перетворюються на необмежену владу, що суперечить самій логіці верховенства права як заборони свавілля та як вимоги ефективного захисту особи від надмірного втручання [6; 7]. У такій конструкції дефект правової визначеності породжує не лише неоднорідність правозастосування, а й істотний зсув у бік «процесуальної невидимості», коли таємні заходи перестають бути винятком, контрольованим належною процедурою, і можуть набувати ознак інструменту превентивного або надмірного спостереження, що є несумісним з демократичними стандартами правопорядку [6; 21]. Відтак перехід до аналізу «якості закону» як ключової умови правомірності НСРД є методологічно необхідним, оскільки саме через критерії якості правового регулювання, межі дискреції та вимоги до процедурного контролю розкривається стандарт захисту від зловживань у сфері таємних заходів і стає можливим предметне визначення тих ознак і процедур, без яких дотримання верховенства права при проведенні НСРД не може вважатися реальним, а лише декларованим [2; 6; 7].

У системі гарантій верховенства права саме *судовий контроль* набуває значення «останньої гарантії» від свавілля у сфері НСРД, оскільки він є тим інституційним механізмом, який здатний нейтралізувати структурну асиметрію таємного втручання: коли особа не знає про застосування заходу, вона не може ані заперечити його підстави, ані вплинути на обсяг втручання, ані вимагати негайного припинення. Тому ефективний контроль за втручанням у приватність і комунікації має здійснювати незалежний орган, здатний перевірити не лише формальну відповідність клопотання вимогам КПК, а й наявність достатніх підстав, меж та процесуальних обмежень дискреції, тобто перевірити втручання через призму верховенства права як заборони необмежених повноважень [2; 6; 21]. Саме з цієї логіки випливає вимога, що у сферах таємного спостереження й перехоплення повідомлень закон повинен не тільки дозволяти втручання, а й конструювати систему дієвого контролю, оскільки без такого контролю дискреція виконавчої влади фактично перетворюється на неконтрольований інструмент впливу на приватну сферу [6; 21].

У межах національної моделі НСРД *судовий контроль* реалізується передусім через повноваження слідчого судді, який має санкціонувати відповідне втручання та, за логікою верховенства права, виконувати функцію незалежної перевірки обґрунтованості та необхідності негласного заходу [2; 5]. Однак у контексті «якості закону» істотним є не сам факт формального судового дозволу, а реальна здатність судового контролю забезпечити захист від свавільного втручання: закон і практика мають вимагати, щоб судова перевірка була змістовною, а не процедурно-ритуальною, і щоб вона охоплювала ключові елементи правомірності – підстави, межі, тривалість, співмірність та неможливість досягнення мети гласними засобами [2; 6; 21]. Додатково значення судового контролю як інституційної гарантії підсилюється тим, що національні суди при здійсненні правосуддя зобов'язані застосовувати міжнародні стандарти та враховувати практику ЄСПЛ, що, своєю чергою, задає європейську «рамку» розуміння якості закону та вимог до перевірки таємного втручання [4]. Саме тому судовий контроль у сфері НСРД має розглядатися як центральний механізм практичної дієвості верховенства права: він повинен забезпечувати, щоб таємні заходи залишалися винятковим, обґрунтованим і контрольованим інструментарієм кримінального провадження, а не сферою «процесуальної невидимості», в якій правова процедура втрачає свій гарантійний зміст [2; 6; 21].

Проблемним вузлом у площині забезпечення верховенства права при проведенні НСРД є процесуальна форма повідомлення особи про тимчасове обмеження її конституційних прав, оскільки саме на цьому етапі має відбуватися перехід від прихованого втручання держави до надання особі реальної можливості ініціювати правовий захист, поставити питання про правомірність обмеження, а за наявності підстав – вимагати відшкодування завданої шкоди та поновлення порушених прав [2; 3]. Проте чинна модель повідомлення, закріплена у ст. 253 КПК України, не забезпечує належної дієвості верховенства права, оскільки містить низку системних дефектів, які позбавляють відповідну гарантію необхідного змісту й перетворюють її на переважно формальну процедуру, що не здатна ефективно компенсувати таємний характер втручання [2]. *По-перше*, вона не передбачає обов'язку повідомляти особу про результати проведення НСРД у тих випадках, коли такі результати не використовуються в суді як докази, внаслідок чого особа фактично може залишатися в невіданні щодо самого факту і параметрів втручання, а отже – бути позбавленою можливості будь-яким чином поставити під сумнів правомірність обмеження її прав або вимагати перевірки дотримання критеріїв законності, необхідності й пропорційності [2; 6]. *По-друге*, чинне регулювання не гарантує ефективного механізму відшкодування шкоди, заподіяної незаконним

проведенням НСРД, хоча логіка верховенства права вимагає, щоб за умов таємного втручання у права людини існували дієві інструменти не лише виявлення порушення, а й його юридичної компенсації, інакше право на захист набуває суто декларативного характеру [3; 6]. *По-третє*, відсутня належна правова визначеність щодо форми та змісту повідомлення, зокрема щодо обов'язкового відображення підстав проведення НСРД і тривалості обмеження прав, що породжує ризик непередбачуваності та різного правозастосування, а головне – не дозволяє особі отримати мінімально достатній обсяг інформації для усвідомлення масштабу втручання й формування правової позиції щодо його оскарження [2; 6; 24]. Сукупно ці дефекти означають, що чинна конструкція повідомлення не виконує своєї компенсаторної функції, не забезпечує реального доступу до правового захисту та не формує ефективного контролю за таємними втручаннями, що підриває практичну дієвість верховенства права у сфері НСРД [2; 6]. Саме тому у матеріалах дисертаційного дослідження обґрунтовано необхідність перегляду процесуальної форми повідомлення та запропоновано нову редакцію частин другої та третьої статті 253 КПК України, яка спрямована на усунення виявлених дефектів шляхом нормативного закріплення більш визначених вимог до змісту повідомлення, розширення гарантій інформування та створення підстав для ефективного юридичного реагування особи на факт обмеження її прав, що, у підсумку, має відновити гарантійну функцію цього інституту як елементу верховенства права і зробити його не формальною, а реально дієвою процедурою контролю за таємним втручанням [2].

Однією з найбільш чутливих для верховенства права проблем у сфері НСРД є питання відкриття матеріалів НСРД стороні захисту, оскільки саме на цій площині виникає складне балансування між необхідністю забезпечення справедливого судового розгляду, змагальності та рівності сторін, з одного боку, і легітимними інтересами держави щодо охорони публічної безпеки, національної безпеки та ефективності кримінального переслідування, з іншого [2; 3; 11]. У процесуальному сенсі право захисту на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування не є абсолютним, однак будь-яке обмеження доступу до інформації, здатної впливати на позицію сторони захисту та оцінку допустимості доказів, повинно бути сумісним із засадою верховенства права, тобто відповідати вимогам законності, необхідності та пропорційності, а також не створювати простору для свавільного використання дискреційних повноважень стороною обвинувачення [2; 6; 7]. Саме тому у стандартах ЄСПЛ, викладених у матеріалах дослідження, підкреслено, що невідкриття стороні захисту матеріалів НСРД, які планується використати в суді як докази, може бути допустимим лише за наявності визначених, об'єктивно виправданих підстав, зокрема коли цього вимагають інтереси національної безпеки, коли існує необхідність забезпечення безпеки осіб, узятих під захист, або коли існує потреба зберігати таємні поліцейські методи розслідування злочинів, без чого подальше ефективне виконання державою своїх функцій у сфері протидії злочинності може бути істотно ускладнене [2]. Водночас сама наявність таких підстав не означає автоматичної допустимості обмеження доступу, оскільки у логіці верховенства права будь-яке скорочення інформаційних можливостей сторони захисту має бути врівноважене процесуальними гарантіями, здатними нейтралізувати ризики зловживання та забезпечити реальну перевірюваність правомірності та необхідності секретності [2; 6]. У цьому сенсі принциповим є те, що таємність у кримінальному провадженні не може перетворюватися на інструмент процесуальної переваги сторони обвинувачення або на механізм уникнення контролю за правомірністю втручання у права людини, а отже обмеження відкриття матеріалів НСРД повинно супроводжуватися такими компенсаторами, які зберігають справедливий баланс інтересів і гарантують, що суд отримує достатній обсяг інформації для змістовної оцінки законності, пропорційності та доказової придатності результатів НСРД, а сторона захисту – реальну можливість ефективно заперечувати використання таємно здобутої інформації у випадках, коли порушено процедуру або перевищено межі допустимого втручання [2; 11; 17]. Отже, стандарти ЄСПЛ у цій частині спрямовані на те, щоб визнати легітимність певних винятків з відкритості матеріалів НСРД, але одночасно жорстко прив'язати ці винятки до вимоги врівноваження, яка унеможливує перетворення секретності на «простір без права», де судовий контроль і процесуальна рівність сторін втрачають своє гарантійне значення, а верховенство права фактично підміняється адміністративною доцільністю [2; 6; 11].

Висновки. Здійснений аналіз засвідчує, що дотримання верховенства права при проведенні НСРД не може зводитися до формального підтвердження наявності процесуальної норми чи отримання судового дозволу як процедурної передумови втручання, оскільки НСРД за своєю при-

родою є таємним, асиметричним щодо інформації та максимально інвазивним інструментарієм, а отже потребують підвищених гарантій якості правового регулювання, змістовного судового контролю та процесуальних компенсаторів. Критерії верховенства права у цій сфері мають застосовуватися як єдина нормативно-практична система, що включає, по-перше, законність у широкому значенні та вимогу «якості закону», тобто чіткість, передбачуваність і визначеність підстав, меж та порядку здійснення дискреції, а також наявність процедур, здатних забезпечити захист від свавільного втручання; по-друге, юридичну визначеність процесуальної форми НСРД як умову передбачуваного і контрольованого правозастосування; по-третє, пропорційність як обов'язковий тест виправданості втручання, що реалізується через взаємопов'язані критерії належності, необхідності та розумності (співмірності) у конкретних обставинах провадження; по-четверте, дієвий судовий контроль як «остання гарантія» від перетворення дозволеної дискреції на необмежену владу; і, по-п'яте, наявність таких постфактум-гарантій, які здатні компенсувати таємність втручання, забезпечити реальний доступ до правового захисту та підтримати змагальність при використанні результатів НСРД як доказів у суді.

Водночас встановлено, що практична дієвість верховенства права у сфері НСРД суттєво залежить від усунення дефіцитів процесуальної форми гарантій, які, за відсутності належної визначеності та компенсаторних механізмів, перетворюють контроль за таємними втручаннями на фрагментарний і нерівноважний. У цьому контексті пакет пріоритетних «точок удосконалення» має охоплювати, передусім, підвищення юридичної визначеності процедур НСРД шляхом максимального уточнення підстав, меж, строків і параметрів втручання, що прямо спрямовано на обмеження дискреції та зниження ризиків свавільного правозастосування. Другою критичною ланкою є підсилення інституту повідомлення особи про тимчасове обмеження прав як ключової постфактум-гарантії, оскільки саме через повідомлення має відкриватися реальна можливість правового захисту, ініціювання перевірки правомірності втручання і, за наявності підстав, відшкодування шкоди, завданої незаконним застосуванням НСРД. Третьою системною точкою удосконалення є нормативно й практично врівноважений режим секретності та змагальності: допустимі винятки з відкриття матеріалів НСРД стороні захисту можуть мати місце лише за наявності об'єктивно виправданих підстав, пов'язаних із національною безпекою, захистом осіб та збереженням таємних методів, однак такі винятки повинні бути компенсовані процесуальними гарантіями проти зловживань і забезпеченням суду достатніх можливостей для змістовної оцінки законності, пропорційності та доказової придатності результатів НСРД. Отже, реальне утвердження верховенства права у сфері НСРД можливе лише за умови, що таємні втручання залишатимуться винятковим, чітко врегульованим і контрольованим процесуальним інструментом, а процесуальна форма забезпечуватиме не формальну легітимацію втручання, а практичну здатність запобігати свавіллю, гарантувати баланс інтересів та зберігати справедливість кримінального провадження як конституційно-конвенційний стандарт.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері доцільно пов'язати, *по-перше*, з розробленням операційних критеріїв оцінки «якості закону» щодо НСРД і їх застосуванням у судовому контролі та в оцінці допустимості доказів, *по-друге*, з науковим моделюванням процесуальних компенсаторів секретності (інформування особи, доступ захисту, альтернативні форми перевірки матеріалів судом) як умов збереження змагальності, *по-третє*, з дослідженням стандартів пропорційності для різних видів НСРД із виробленням типових підходів до визначення меж, строків і обсягу втручання, а також, *по-четверте*, з аналізом практики застосування результатів НСРД у доказуванні крізь призму верховенства права та ефективних засобів юридичного захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: прийнята 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: затв. Законом України 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята 04.11.1950 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

4. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 р. № 13. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.
5. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 р. № 223–558/0/4–13. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13>.
6. Доповідь про правовладдя. Ухвалено Європейською Комісією “За демократію через право” (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні (CDL-AD(2011)003rev, Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2019. № 11. С. 14–38.
7. Recommendation No. R (80) 2 of the Committee of Ministers Concerning the Exercise of Discretionary Powers by Administrative Authorities. Adopted on 11 March 1980. Council of Europe. URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016804f4177>.
8. Головатий С. Верховенство права : монографія: у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. 1747 с.
9. Кальман О.Г., Погорецький М.А. Рейдерство: причини та заходи протидії. *Вісник Запорізького юрид. ін-ту Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ*. 2009. № 3. С. 150–160.
10. Погорецький М.А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 3. С. 275–299. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275>. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-napnu-3-2025-r/verkhovenstvo-prava-u-kriminalnomu-protsesualnomu-dokazuvanni-metodologiya-ta-praktika-zastosuvannya>.
11. Погорецький М.А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. ч. 3. С. 269-279. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40>. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/42-2.pdf>.
12. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. Київ. 2013. № 1. С. 270-277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_48.
13. Погорецький М.А., Сергеева Д.Б. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2 (33). С. 137-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2014_2_34.
14. Погорецький М.А. Впровадження інституту негласних (розшукових) слідчих дій в правозастосовну практику. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журнал*. Київ: Міжвід. наук.-досл. центр з проблем б-би з орг. злоч. при РНБО України. 2012. № 2 (28). С. 56–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2012_2_9.
15. Погорецький М.А., Сергеева Д.Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 1 (5): URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf>.
16. Погорецький М.А., Сергеева Д.Б. Тактика захисника: поняття, зміст та місце в системі криміналістичної тактики. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 113–123. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2016_Sergeeva.pdf.
17. Погорецький М.А., Старенький О.С. Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів: окремі проблемні питання. *Право України*. 2018. № 8. С. 85-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2018_8_9.
18. Погорецький М.А., Старенький О.С. Здійснення кримінального провадження щодо народних депутатів: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 79-90. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2017_Pogoretskyi_Starenkyi.pdf.
19. Погорецький М.А. Притягнення суддів до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України: проблемні питання матеріального та процесуального права. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 223-234. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Pogoretskyi.pdf.
20. Погорецький М.А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітич-*

- но-порівняльне правознавство. 2025. № 5. Ч. 3. С. 239–256. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.37>. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/APP_05_2025_part-3-2.pdf.
21. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності: навч. посібн. / Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б., Топорецька З.М., Черняк А.М. та ін.: за ред. проф. М.А. Погорецького. Київ: Алерта, 2025. 376 с. URL: https://alerta.kiev.ua/img/cms/PDF/Pogoreckiy_Roslyd_krim_pravopor_Zmist.pdf.
 22. Справа «Волохи проти України» (Заява N 23543/02): рішення Європейського Суду з прав людини від 02.11.2006 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138#Text.
 23. Справа «Щокін проти України» (Заяви № 23759/03 та № 37943/06): рішення Європейського суду з прав людини від 14.10.2010 р.; Остаточне 14.01.2011 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text.
 24. Справа «Фельдман проти України» (Заяви № 76556/01 та 38779/04): рішення Європейського суду з прав людини від 08.04.2010 р.; Остаточне 08.07.2010 р. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_613#Text.
 25. Ухвала Верховного Суду від 21.05.2021 р. у справі № 761/28131/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97134881>.
 26. Ухвала Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26.11.2019 р. у справі № 738/329/17. ZakonOnline. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86103912>.
 27. Шумило М.Є., Погорецький М.А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник Луганського ін-ту внутр. справ*. Луганськ: РВВ ЛІВС, 2001. Вип. 3. С. 199–209.
 28. Шумило М.Є., Погорецький М.А. Докази і доказування. Кримінально-процесуальний кодекс України. *Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1* / О.М. Бандурка, Є.М. Блажиський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В. П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків: Право, 2012. С. 247–308.